

Wstęp

*Był satelitą rewolucji [...] i jak wszyscy satelici przechodził różne fazy:
słońce rewolucji oświeślało na przemian jego twarz i plecy.*

Lew Trocki o Maksymie Gorkim

Niepełna dekada wystarczyła Maksymowi Gorkiemu, aby z bezdomnego pozbawionego pracy i wykształcenia włóczęgi wybić się na wyżyny literackie, zajmując miejsce obok Lwa Tołstoja, Antona Czechowa i Władimira Korolenki. To jedna z najszybszych karier literackich w Rosji. I chyba najbardziej spektakularna, gdyż Gorki pochodził z nizin społecznych i trudno było oczekiwać, że samouk i domorosły filozof zaciekawi tysiące Rosjan, zarówno tych najbardziej czytanych, jak i tych, dla których sięgnięcie po książkę oznaczało duży wysiłek. Niemalże równie szybko przekonał też do siebie czytelników spoza Rosji: jego książki były tłumaczone na dziesiątki języków, a dramaty wystawiane w najlepszych europejskich teatrach. Gorki inspirował i zachęcał do walki z szarą codziennością, pokazywał, że literatura potrafi odpowiadać na najbardziej palące potrzeby, a jednocześnie dawał czytelnikom nadzieję na lepsze jutro. Od początku XX wieku z każdym dniem jego popularność rosła, a on stawał się symbolem walki z caratem.

Podstawowym problemem, z jakim zmagają się biografistyka poświęcona Gorkiemu, są liczne mity i legendy, które zaczęły powstawać jeszcze za życia pisarza. Część z nich była świadomie budowana przez niego jeszcze przed rewolucją. Inne mity powstawały już w czasach sowieckich, a ze względu na cenzurę w ZSRR do pewnych tematów ani Gorki, ani jego biografowie nie chcieli lub nie mogli już powracać. Dodatkowym problemem jest olbrzymia liczba wspomnień, które zazwyczaj były pisane ze znacznej perspektywy czasu. Szczególnie te powstałe już po rewolucji zawsze były tworzone w określonym kluczu, do którego miał pasować pisarz przedstawiany jako bohater rewolucji lub zdrajca Rosji (wspomnienia części emigrantów). W przypadku wielu wydarzeń z życia Gorkiego, które teoretycznie zostały świetnie udokumentowane, przy starannej analizie okazuje się, że są okryte mrokiem tajemnicy. Dotyczy to szczególnie jego podejścia do rewolucji, stosunku do bolszewików i socjalizmu jako swoistej religii.

Gorki był jednym z niewielu pisarzy, z którymi przez wiele lat rzeczywistość musiała liczyć się władza w Rosji i Związku Sowieckim. Jego znaczenie nie ograniczało się tylko do literatury, gdyż miał on olbrzymi wpływ na nastroje społeczne w carskiej Rosji, a także decyzje podejmowane w ZSRR¹. Warto pamiętać, że Rosja to państwo literaturocentryczne, w którym oczekiwania wobec pisarzy od końca XVIII wieku były ogromne. Sytuacja geopolityczna sprawiła, że literatura brała na siebie rolę i funkcję filozofii, socjologii czy też psychologii, próbując zastąpić raczkujące we wschodniej Europie dziedziny nauki, a czasem także pomagając odnaleźć czytelnikom swoje miejsce w życiu. Wśród rosyjskich pisarzy trudno jednak wskazać takich, którzy skutecznie przeciwstawiali się władzy. Nawet niepokorni literaci zazwyczaj decydowali się, często wbrew własnej woli, na współpracę z państwem. Jako przykład może posłużyć Aleksandr Puszkina, który po rozmowie z Mikołajem I zgodził się opiewać cara, lub Fiodor Dostojewski – skazany początkowo na karę śmierci, później zaś zesłanie, a od lat sześćdziesiątych XIX wieku w pełni lojalny poddany cara. W historii literatury rosyjskiej możemy znaleźć całe zastępy buntowników, jednak Nikołaj Nowikow i Aleksandr Radiszczew łatwo zostali spacyfikowani przez Katarzynę II, a poetę Kondratija Rylejewa car Mikołaj I skazał na śmierć przez powieszenie wkrótce po stłumieniu powstania dekabrystów. Z kolei Piotr Czaadajew, autor głośnych *Listów filozoficznych*, został uznany za szaleńca i skierowany na przymusowe leczenie, które może nie było tak straszne, jak w czasach sowieckich, jednak w XIX wieku do przyjemnych też nie należało. Przez pewien czas duży wpływ na Rosjan miał Aleksandr Hercen, wydając na emigracji gazetę „Kołokoł”, jednak propaganda rosyjska i jego zaangażowanie w powstanie styczniowe sprawiły, że nakład pisma spadł z blisko dziesięciu tysięcy egzemplarzy w szczytowym momencie do kilkuset, a jego wpływ na Rosjan został ograniczony do minimum.

Wydaje się, iż pierwszym pisarzem, który skutecznie przeciwstawił się władzy rosyjskiej, był Lew Tołstoj. Jego popularność w kraju i na świecie sprawiła, że carat nie mógł poddać go typowym represjom, dotychczas rozwiązującym problemy z niepokornymi literatami. Majątek w Jasnej Polanie i stałe zyski płynące ze sprzedaży utworów zapewniały mu również stabilizację finansową, o której wielu pisarzy mogło jedynie marzyć. Lew Tołstoj był od lat 70. XIX wieku niepodważalnym autorytetem moralnym, w którego głos wsłuchiwali się czytelnicy na całym świecie. Żaden z carów nie chciał ryzykować bezpośredniego konfliktu z mędrce z Jasnej Polany, dlatego pozwalano mu rozwijać ideologię tołstoizmu, mimo że ta pośrednio godziła w imperialne interesy państwa, szczególnie w obliczu nadciągającej wojny.

¹ W książce stosuję nazwę Związek Sowiecki oraz używam skrótu ZSRR – Związek Socjalistycznych Republik Rad zgodnie z terminologią używaną w Polsce w międzywojniu.

Kolejnym krnąbrnym pisarzem, z którym musiała liczyć się władza carska, był Maksym Gorki, jednak jego droga do literackiej sławy była zdecydowanie bardziej wyboista niż Tołstoja. Gorki jeszcze przed debiutem literackim był skłócony z caratem: wielokrotnie aresztowany, wtrącany do więzień i w zasadzie z góry skazany na porażkę. Sam Mikołaj II, kiedy już doszły go słuchy o sukcesach zbuntowanego pisarza, osobiście protestował przeciwko nadawaniu mu kolejnych wyróżnień. Gorki wymknął się jednak spod jego kontroli. Od początku XX wieku jego popularność była tak duża, że carat został zmuszony, aby liczyć się z protestami, a nawet zamieszkami, do których mogło dojść przy ewentualnej próbie zatrzymania pisarza. Nie od razu jednak Gorki stał się symbolem protestu. Jego światopogląd kształtował się wiele lat, zarówno jeśli chodzi o stosunek do samodzierżawia, władzy, jak też o zapatrywania na temat miejsca człowieka w Rosji i na świecie.

W książce staram się pokazać ewolucję światopoglądu pisarza i jego stosunku do carskiej Rosji. Początkowo uwiedziony przez kazańską inteligencję wcielał w życie narodniczne idee, następnie przez kilka lat wędrował po Rosji i marzył o realizacji założeń tołstoizmu. Rozczarowanie postawą przeważającego w Rosji chłopstwa sprawiło, że uważniej zaczął przyglądać się robotnikom, jednocześnie wciąż studiując najważniejsze prace filozofów i uzupełniając braki w znajomości literatury pięknej. Marzenie o rewolucji, nie tylko politycznej i społecznej, ale również antropologicznej zrodziło się w jego głowie na początku XX wieku. Do bolszewików przystał jako do osób najbardziej zaangażowanych w walkę z caratem w czasie rewolucji 1905 roku, jednak często podkreślał, że wspiera wszystkie antyimperialne i demokratyczne siły. Stale rosnąca popularność pisarza sprawiała, że na emigracji niemalże wszystkie ugrupowania polityczne marzyły o współpracy z Gorkim, choć wielu przeszkadzały głoszone wówczas przez niego bogotwórcze idee o niemalże nieskończonej sile i możliwościach człowieka. Mimo wyraźnego oporu pisarza i próśb o zjednoczenie we wspólnej sprawie został wciągnięty do walk frakcyjnych między socjaldemokratami.

Od początku XX wieku jego książki wzbudzały olbrzymie zainteresowanie. Utwory Gorkiego czytali również ludzie o całkowicie odmiennych od niego poglądach, chętnie się z nim spierając i komentując jego prace. Polemika wokół jego publikacji i działalności wzbudzała ogromne zainteresowanie, co dodatkowo zwiększało popularność pisarza. Codziennie otrzymywał dziesiątki listów; korespondował z najwybitniejszymi rosyjskimi (i nie tylko) literatami, naukowcami i społecznikami, a także zwykłymi obywatelami, dzięki czemu nie stracił kontaktu z „nizinami społecznymi” nawet w czasie emigracji. Żaden inny rosyjski pisarz z wyjątkiem Lwa Tołstoja nie mógł pochwalić się tak dużą popularnością przez tak długi czas. Ta przetrwała mimo zaangażowania pisarza w obie rewolucje, mimo dwóch emigracji i konsekwentnej antycarskiej postawy. Kiedy dodamy, że jako jeden z nielicznych rosyjskich literatów potępił

I wojnę światową, będącą według niego samobójstwem Europy, a jednocześnie przestrzegał rodaków przed biernością, to pojawia się ciekawy, acz niejednoznaczny obraz artysty zaangażowanego w życie społeczno-polityczne. Obraz ważny, gdyż Gorki był uważany przez wielu Rosjan za największy autorytet moralny. Nie wszystkim odpowiadały jego poglądy, ale po śmierci Fiodora Dostojewskiego, Antona Czechowa i Lwa Tolstoja był z pewnością najjaśniejszym punktem w literaturocentycznej Rosji. Warto dodać, że na progu i w czasie I wojny światowej oddziaływał nie tylko na rodaków – jego słowa były wysłuchiwanie z uwagą na całym świecie. Gorki mimo krótkich okresów zwątpienia był przekonany o swej misji walki z samodzierżawiem, którą z pełnym zaangażowaniem kontynuował po powrocie do kraju w 1914 roku. Już od młodości czuł, że Rosja potrzebuje zmian. W wyniku tysięcy rozmów i lektur doszedł na początku XX wieku do wniosku, że potrzebna jest rewolucja.

Co sprawiło, iż Gorki od początku XX wieku stał się symbolem protestu i antycarskiego działania? Przez wiele lat sowiecka, a za nią PRL-owska historiografia podawały, że pisarz, przeniknięty i prześięknięty naukami Karola Marksa, dążył do zwycięstwa bolszewizmu. Nie było to jednak zgodne z prawdą. Gorki wielokrotnie wskazywał, że uważa Lenina za radykała, który w dążeniu do urzeczywistnienia bolszewickiego raju zapominał o zwykłych ludziach. O ile stosunek Gorkiego do rewolucji 1905 roku świetnie wpisywał się w bolszewicką propagandę, o tyle jego działalność na emigracji, szczególnie zaś od 1909 roku oraz stosunek do przewrotu październikowego dalekie były od leninowskiego wzorca. Z pewnością trudno go zaszufładować, a wiele osób z Włodzimierzem Leninem, Aleksandrem Bogdanowem i Anatolijem Łunaczarskim lub redaktorami licznych czasopism próbowało to bezskutecznie uczynić.

Książka opisuje lata 1868–1918, to jest czas od narodzin Gorkiego do zamknięcia w bolszewickiej Rosji prowadzonej przez niego gazety „Nowaja żyzn’”. Koncentruję się jednak na okresie 1905–1918, czyli od rewolucji 1905 roku, która bez wątpienia była przełomowym wydarzeniem w życiu pisarza. Nie oznacza to, że ograniczam się jedynie do wydarzeń i utworów napisanych z wyżej wymienionym czasie. Gorki wielokrotnie w czasach sowieckich powracał do rewolucji: jej przyczyn i przebiegu, a jeszcze częściej opisywał carską Rosję. W pracy sięgam więc również po książki i wypowiedzi z lat późniejszych – drugiej emigracji i okresu po powrocie do ZSRR – mając jednak świadomość, że część tekstów i przemówień powstała na potrzeby umacniania sowieckiej dyktatury i nie do końca odpowiadała odczuciom pisarza z lat przedrewolucyjnych. Zdaję sobie sprawę, że końcową cezurę można byłoby umieścić także w innym czasie: w 1917 roku (obalenie caratu, początek rewolucji), w 1921 roku (wyjazd na drugą emigrację), czy tym bardziej w 1936 roku, gdy pisarz umarł. 1918 rok nie został jednak wybrany przypadkowo. O ile w 1917 roku Gorki mógł się w pełni identyfikować z rewolucją, to rok później było to niemożliwe. Podobnie jak większość

socjaldemokratów i przedstawicieli inteligencji liczył, że samodzielne rządy bolszewików szybko upadną. Tak się jednak nie stało. W 1918 roku konstytuanta została rozpuściła, a Gorkowska wizja rewolucji – zaprzeczona. W tym też roku rozgorzała na dobre wojna domowa i większość osób została postawiona przed pytaniem: z bolszewikami czy też przeciwko nim? Gorki przez kolejne trzy lata aktywnie wspierał bolszewików, ponieważ chciał uratować ze swojej rewolucji jak najwięcej. Nawet w czasie drugiej emigracji doceniał zdobycze rewolucji, choć początkowo równie dużo pisał o wypaczeniach, do których doszło po przewrocie październikowym.

Rewolucja 1917 roku jest z pewnością jedną z najważniejszych cezur w życiu Gorkiego i nieprzypadkowo większość literaturoznawców podkreśla to wydarzenie przy periodyzacji jego biografii. Problemem, w obliczu którego staje współczesny badacz, są ramy chronologiczne samej rewolucji. W historiografii sowieckiej zazwyczaj mówiono o dwóch rewolucjach: lutowej i październikowej, często nazywanej Wielką Rewolucją Październikową. Obecnie większość historyków uważa, że jest to sztuczny podział i należy mówić o jednej rewolucji, która trwała przez kilka lat. O ile wskazanie jej początku nie sprawia problemu (luty 1917), o tyle zakończenie budzi spory, gdyż może nim być zarówno zwycięstwo bolszewików nad oddziałami Aleksandra Kołczaka, Antona Denikina, Piotra Wrangla, jak i połowa lat dwudziestych, kiedy to jeszcze trwały walki w Azji Środkowej². Stałym zabiegiem literaturoznawców było dzielenie twórczości Gorkiego na okres rosyjski i sowiecki – przyjmowano wówczas za cezurę październik 1917 roku³. Jewgienij Nikitin – autor najnowszej biografii Gorkiego – dokonał podziału na siedem części: bosiacki (1868–1892), początki działalności literackiej (1892–1903), współpraca z bolszewikami (1903–1910), emigracyjne zwątpienie (1910–1917), rewolucja (1917–1921), druga emigracja (1921–1928) i powrót do ZSRR (1928–1936)⁴. Z kolei kronikę życia i twórczości Gorkiego podzielono na cztery tomy: 1868–1907, 1908–1916, 1917–1929, 1930–1936⁵. O ile w przypadku historii Rosji wybuch rewolucji lutowej jest końcem samodzierżawia i przeszło trzystuletniego panowania Romanowów, o tyle w życiu i twórczości Gorkiego trudno jednoznacznie wyznaczyć cezurę.

² A. Kulecka, *Zamach stanu czy rewolucja społeczna? Październik 1917 w historiografii przełomu XX i XXI wieku – wybrane publikacje i problemy*, „Klio” 2016, nr 8, s. 77–101; R. Pipes, *Rewolucja rosyjska*, tłum. T. Szafar, Warszawa 2006.

³ А.Д. Синявский, А.М. Горький, [w:] *История русской советской литературы*, red. А.Г. Деметьев. т. 1. Москва 1958, s. 99–167; *Очерк истории русской советской литературы*, red. С.М. Петров, cz. 1, Москва 1954. Zob. B. Mucha, *Historia literatury rosyjskiej*, Wrocław 1989, s. 465–469.

⁴ Е. Никитин, *Семь жизней Максима Горького*, Нижний Новгород 2018.

⁵ *Летопись жизни и творчества А.М. Горького*, red. Н.И. Соколова, т. 1–4, Москва 1958–1960.

W Polsce wciąż brak naukowej biografii Gorkiego⁶. Niniejsza książka po części ma wypełnić tę lukę, gdyż odwołuję się do najważniejszych wydarzeń, utworów i osób w życiu pisarza. Koncentruję się jednak na jego światopoglądzie i ewolucji ideowo-literackiej. W Rosji od blisko stu lat regularnie publikowane są biografie Gorkiego, które przedstawiają jego życie i działalność literacką w bardzo różnym świetle. Część badaczy widzi w nim wyłącznie bohatera, buntownika, proroka i genialnego artystę. Dla innych jest przede wszystkim komunistycznym ortodoksem i współtwórcą stalinowskiego terroru, literackim wyrobnikiem, który sprzeniewierzył się swoim młodzieńczym ideałom, dobrze wyczuł koniunkturę i przez lata potrafił wykorzystywać politykę do promowania swych utworów. W zależności od badacza i okresu, w którym powstawała dana książka, zmieniały się wydarzenia, na które kładziono nacisk. Staram się też pokazać, jak ewoluowała interpretacja dzieł Gorkiego w zależności od sytuacji politycznej, w której pracowali badacze.

W niniejszej pracy stoję przed trudnym zadaniem uniknięcia błędu prezytyzmu. Staram się więc w maksymalnie obiektywny sposób przybliżyć tło epoki. W tym celu próbuję spojrzeć na wydarzenia również z punktu widzenia osób żyjących na przełomie XIX i XX wieku, czyli niezdarzących sobie sprawy z dyktatury i terroru, do których doprowadzi rewolucja 1917 roku. Głównym celem tej książki jest odpowiedź na pytania, jak kształtował się charakter i światopogląd Gorkiego, kto wpłynął na jego poglądy, kto go ukształtował i czy Gorki od dzieciństwa był buntownikiem. Warto zastanowić się nad tym, czy miał jakieś alternatywne drogi, czy też – skoro chciał zmienić Cesarstwo Rosyjskie – był skazany na współpracę z socjaldemokracją. Staram się także pokazać, jak wyglądały ideowe poszukiwania Gorkiego i co mu przeszkadzało w Imperium. Nurtującym problemem jest również stosunek pisarza do obu rewolucji, a także cena, jaką był gotów zapłacić za zniszczenie samodzierżawia.

Jeszcze jednym zagadnieniem, na które pośrednio szukam odpowiedzi w książce, są źródła sowieckiego totalitaryzmu: czy był on zakorzeniony w rosyjskim samodzierżawiu, które stworzyło jedyny w swoim rodzaju typ rewolucjonisty, czy też była to utopia totalnej transformacji człowieka – idea, pociągająca za sobą grupę intelektualistów bez względu na ich pochodzenie, wychowanie

⁶ To zaskakujące, że pisarz – tak popularny i ważny dla ideologii ZSRR – nie doczekał się biografii w czasach PRL-u, choć wielu polskich badaczy pisało na jego temat artykuły. W większości są to przyczynki pokazujące jednak dobrą znajomość twórczości pisarza. Można podejrzewać, że na brak biografii wpłynęły zarówno względy cenzuralne, jak i ogrom dziedzictwa literackiego pozostawiony przez Gorkiego. W jego archiwum widziałem ślady pracy wielu znakomitych polskich ruscystów z René Śliwowskim, Franciszkiem Sielickim, Józefem Smagą i Jerzym Lenarczykiem na czele. Z różnych względów biografia Maksyma Gorkiego nie powstała również w czasach II RP i po 1989 roku. Zob. P. Głuszkowski, *Recepcja twórczości literackiej Maksyma Gorkiego w Polsce*, „Studia Rossica Gedanensia” 2019, nr 5, s. 83–96.

i system polityczny, z którego się wywodzili. Jest to spór, który toczy się od przeszło wieku. Często cytowany przeze mnie Richard Pipes, jego uczeń Martin Malia czy też Leonard Schapiro⁷ twierdzili, że sowiecki „komunizm był organicznym produktem rosyjskiej historii”⁸. Z kolei Isaiah Berlin doszedł do wniosku, że „głównym źródłem rosyjskiego totalitaryzmu była komunistyczna utopia totalnej transformacji człowieka”, a nie działalność rosyjskich rewolucjonistów czy – tym bardziej – intelektualistów lub też „swoistość rosyjskich dziejów”⁹. O krok dalej poszedł Aleksandr Sołżenicyn, który stwierdził, że sowiecki totalitaryzm był nie tylko zerwaniem z ciągłością historyczną dziejów Rosji, ale wręcz zaprzeczeniem istoty rosyjskości¹⁰.

Założenia metodologiczne

W monografii analizuję nie tylko poglądy samego Gorkiego, lecz także stosunek sportretowanych przez niego postaci do wizji Rosji, rewolucji, wojny i innych kluczowych wydarzeń. Często był to głos daleki od Gorkowskiego, ale dzięki temu pozwalał mi na lepsze przedstawienie epoki, w której żył pisarz, i jednocześnie na trafniejsze zobrazowanie ewolucji, którą przeszedł.

Praca ta ma charakter synkretyczny – wykorzystuję w niej metodologię literaturoznawczą, historyczną i psychologiczno-socjologiczną. Olbrzymi dorobek Gorkiego wymaga interdyscyplinarnego podejścia badawczego. Niezbędny do tego jest szeroki kontekst biograficzny i historyczno-kulturowy.

W niniejszej monografii ważne jest zrozumienie postaw, które odczytujemy nie tylko przez pryzmat wypowiedzi literackich, lecz także okoliczności, w jakich pisarzom przyszło żyć i tworzyć. Bez zarysowania tła historycznego i realiów danej epoki nie jesteśmy w stanie uchwycić logiki działania literatów. Adam Pomorski stwierdził:

Chodzi o zrozumienie postaw, a nie tylko poglądów; o odtworzenie stylu myślenia, a nie tylko wielopokoleniowych wątków myślowych; o odczytanie reguł kojarzenia i hierarchii problemowej tej myśli, reguł oczywistych bądź instynktownie uchwytnych [...]. Chodzi o zrozumienie kontekstu, ich myśli i dzieła, nie tylko indywidualnych

⁷ M. Malia, *Sowiecka tragedia: historia komunistycznego imperium rosyjskiego 1917–1991*, tłum. M. Hułas, Warszawa 1998; L. Schapiro, *The Russian revolutions of 1917: the origins of modern communism*, New York 1984.

⁸ A. Walicki, *Isaiah Berlin i dziewiętnastowieczni myśliciele rosyjscy*, [w:] I. Berlin, *Rosyjscy myśliciele*, tłum. S. Kowalski, Warszawa 2003, s. 326.

⁹ Ibidem, s. 327.

¹⁰ P. Głuszkowski, *Wykorzystanie teorii „nawiasu dziejowego” w twórczości Aleksandra Sołżenicyna*, [w:] *Słowianie w Europie. Historia. Kultura. Język*, red. K. Pietrzycka-Bohosiewicz, A. Wawrzyńczyk, B. Gołąbek, t. III, Kraków 2008, s. 259–266.

uwikłań i wzajemnych powiązań artystycznych i ideowych, ale też kontekstu, jaki tworzą działania polityków, urzędników, intrygantów, spiskowców, policjantów i donosicieli¹¹.

Bez wątpienia wszystkie te czynniki wpływały na postawę i wybory Gorkiego. Przy pisaniu tej pracy przyświecała mi także myśl Stefana Czarnowskiego, który doszedł do wniosku, że nie należy bać się porównywania wydarzeń historycznych, stanowisk i zachowań ludzkich, nawet tych najbardziej odległych od siebie.

Każda, nawet sama w sobie rozpatrywana rewolucja, może być ujęta w cyfry i wykresy statystyczne, gdyż każda obejmuje pewną ilość dokonywających ją i pewną ilość zwalczających ją ludzi, wraz z pewnym zasobem dóbr. Wprowadzonych obustronnie w grę. Aby dojść do ogólnej teorii rewolucji, trzeba je ze sobą porównywać¹².

Nie stawiam przed sobą tak ambitnego celu, jak polski socjolog, ale porównanie stosunku Gorkiego do obu rewolucji wydaje mi się jak najbardziej zasadne.

W pracy stosuję interdyscyplinarną metodę porównawczą, o której wspominał Andrzej Hejmej, świadomy tego, że nieprecyzyjność refleksji i brak rygoru metodologicznego są istotnymi mankamentami takich badań¹³. Wypada zgodzić się z Karoliną Korcz, że na podstawie doświadczeń entuzjastów i sceptyków interdyscyplinarności w naukach humanistycznych lepiej mówić o strategii badawczej niż o metodzie.

Strategia interdyscyplinarna, choć obciążona pewnymi ograniczeniami, w tym możliwością narażenia się na zarzut braku spójności postępowania badawczego, mimo wszystko wydaje się rozwiązaniem najodpowiedniejszym, umożliwiającym nakreślenie szerokiego historyczno-politycznego, społecznego i kulturowego¹⁴

kontekstu, w jakim działał Maksym Gorki do 1918 roku. W odniesieniu do niniejszej monografii przyjęcie takiego podejścia badawczego wydaje mi się najlepszym rozwiązaniem.

W wielu utworach Gorki podjął próbę zrekonstruowania swojego życia. Mam tu na myśli nie tylko autobiograficzną trylogię, lecz także powieści, nowele, dramaty i opowiadania, w których można odnaleźć fragmenty biografii pisarza. Można śmiało założyć, że Gorki był świadom terapeutycznej

¹¹ A. Pomorski, *Sceptyk w piekle. Z dziejów ideowych literatury rosyjskiej*, Warszawa 2004, s. 7.

¹² S. Czarnowski, *Definicja i klasyfikacja faktów społecznych*, [w:] Idem, *Dzieła*, t. II, Warszawa 1956, s. 234.

¹³ A. Hejmej, *Muzyka w literaturze. Perspektywy komparatystyki interdyscyplinarnej*, Kraków 2008, s. 85–95.

¹⁴ K. Korcz, *Cień Wolanda nad PRL. Mistrz i Małgorzata Michaiła Bulhakowa w Polsce w latach 1969–1989. Obecność. Recepcja. Odzew*, Poznań 2019, s. 15.

funkcji autonarracji, która pomagała mu w uporządkowaniu konkretnych przeżyć, zachowań, doświadczeń, a także w ich właściwej ocenie¹⁵. Dla uchwycenia ideologicznej i literackiej ewolucji pisarza cenne jest podejście Gabriele Rosenthal, która stwierdziła, że „perspektywa terażniejsza znacząco decyduje o tym, co osoba rekonstruująca swoje dotychczasowe życie uważa za istotne”¹⁶. Utwory powstałe podczas pierwszej emigracji, które opisują rosyjską prowincję (*Spowiedź*, *Miasteczko Okurów*, *Życie Matwieja Kożemiakina*), nabierają przy takim podejściu metodologicznym nowego znaczenia.

W pracy chętnie korzystałem z metody biograficznej, rozumianej w tradycyjnym ujęciu¹⁷. Analizowanie utworów Gorkiego bez odwołania się do jego biografii i aktywności w każdym z okresów jego życia pozostawiłoby wiele pytań bez odpowiedzi. Jako przykład może posłużyć nowela *Spowiedź*, która była pisana w czasach silnej fascynacji bogotwórstwem. Zgadzam się z Januszem Sławińskim, który stwierdził, że utwór literacki jest zawsze pewną częścią biografii, dlatego też to w niej należy szukać „szans i szyfrów” właściwej interpretacji dzieła¹⁸. Zdaję sobie sprawę, że w ostatnich latach dla wielu badaczy biografizm jest metodą „bajkowo-empiryczną” lub „anegdotyczno-empiryczną”, a według marksistów szersze wnioski z tego, co wtórne i subiektywne, są po prostu błędem¹⁹. Z drugiej strony, mając do dyspozycji tysiące listów pozostawionych przez pisarza, w których odpowiadał na pytania setek ludzi, warto pokusić się o pewne uogólnienia. Jak stwierdzili William Thomas i Florian Znaniecki, dokumenty osobiste „pokazują [...] działania i zachowania osobnika w ramach systemu wartość-postawa”, co pozwala nam łatwiej zrozumieć, czym w danym okresie kierował się konkretny człowiek²⁰. Jednocześnie korespondencja Gorkiego to swojego rodzaju „pamiętnik”, gdyż listy do Jekatieriny Pieszkowej charakteryzowały się szczególną emocjonalnością i szczerością, a dodatkowo pisane były regularnie przez kilkadziesiąt lat. Podczas rekonstruowania ideowej i literackiej ewolucji pisarza starałem się więc jego korespondencję i „autobiograficzne”

¹⁵ J. Trzebiński, *Narracja jako sposób rozumienia świata*, Gdańsk 2002, s. 59.

¹⁶ A. Krawczyk-Bocian, *Autonarracyjna (re)konstrukcja historii życia poprzez „odkrywanie siebie z powrotem”*, „Teraźniejszość – Człowiek – Edukacja” 2019, t. 22, nr 3(87), s. 29. Zob. G. Rosenthal, *Rekonstrukcja historii życia. Wybrane zasady generowania opowieści w wywiadach biograficzno-narracyjnych*, [w:] *Metoda biograficzna w socjologii*, red. J. Włodarek, M. Ziółkowski, Warszawa 1990.

¹⁷ S. Rzepczyński, *Projekt „innego” biografizmu*, „Śląskie Prace Filologiczne” 2007, nr 5, s. 171–176.

¹⁸ J. Sławiński, *Myśli na temat: biografia pisarza jako jednostka procesu historycznoliterackiego*, [w:] *Biografia, geografia, kultura literacka*, red. J. Ziomek, J. Sławiński, Wrocław 1975, s. 14–15.

¹⁹ J. Leoński, *Metoda biograficzna*, [w:] *Encyklopedia socjologii*, red. W. Kwaśniewicz, t. 2, Warszawa 1999, s. 206.

²⁰ J. Szczepański, *Dzieło W.I. Thomasa i F. Znanieckiego w rozwoju socjologii*, [w:] W.I. Thomas, F. Znaniecki, *Chłop polski w Europie i Ameryce*, t. 1, Warszawa 1976, s. 34–35.

utwory dokładnie analizować na tle wydarzeń przełomu XIX i XX wieku, ze szczególnym uwzględnieniem obu rewolucji.

Wydaje mi się, że jedynie tak przygotowany plan badawczy pozwala na uchwycenie szerokiego i wieloaspektowego charakteru działalności Maksyma Gorkiego, różnorodności tematycznej i gatunkowej jego twórczości, a także na dotarcie do najważniejszych inspiracji oraz prześledzenie procesu ewolucji. Dzięki takiemu podejściu mam możliwość prowadzenia polemiki z tradycyjną interpretacją działalności Gorkiego, która również wymaga przypomnienia i jednocześnie krytycznego spojrzenia. Dotychczas twórczość pisarza była odczytywana w Polsce zazwyczaj w socrealistycznym kluczu, choć ostatnie ustalenia gorkoznawców pokazały, że najczęściej droga ta prowadzi do błędnych interpretacji, gdyż przedrewolucyjna rzeczywistość była o wiele bardziej złożona, niż widzimy to z perspektywy XXI wieku czy tym bardziej ideologii komunistycznej.

Źródła

Baza źródłowa dotycząca twórczości i działalności Maksyma Gorkiego jest olbrzymia. I choć przez ostatnie stulecie zostały opublikowane setki tomów *inedi-tów* dotyczących interesującej nas problematyki, to wciąż można odnaleźć liczne nieopublikowane dokumenty z gorkoznawczej problematyki. Najważniejszym archiwum dla badaczy twórczości Gorkiego pozostaje tak zwane Archiwum A.M. Gorkiego, które zostało utworzone zaraz po śmierci pisarza i od lat pozostaje w Instytucie Literatury Światowej RAN (dalej IMLI RAN)²¹. Jako baza posłużyły listy do pisarza przywiezione przez niego z Włoch. W czasach sowieckich zbiory były sukcesywnie powiększane choćby o dokumenty z Niżnego Nowogrodu i Kazania, czyli miejsc związanych z dzieciństwem i młodością Gorkiego, a także z okresu emigracji (Włochy i Niemcy). Dodatkowo starano się o zdobycie jego listów z kolekcji innych pisarzy i działaczy społecznych. Tu za przykład może posłużyć korespondencja z Herbertem George'em Wellsem, która powiększyła archiwum w 1938 roku dzięki wysiłkom Marii Budberg, będącej kochanką obu pisarzy. Zazwyczaj rosyjscy korespondenci Gorkiego i ich rodziny chętnie dzieliły się listami z prywatnych archiwów, dodając czasem cenne uwagi, rzucając tym samym nowe światło na relacjonowane wydarzenia. I choć sowieccy gorkoznawcy przez lata penetrowali to archiwum, to większość dokumentów nie została przez nich wykorzystana, a tym bardziej opublikowana. Za szczególnie cenne uważam rękopisy wspomnień

²¹ Юбилейный альбом в 150-летию со дня рождения Максима Горького, Москва 2019, s. 299–314.